

چیستی مالیخولیا و بررسی تاریخی آن از منظر طبیبان دوره اسلامی (قرن ۴ تا ۷ هجری قمری)

محمد رضا رجب نژاد الف، متانت سیفایی ب*

الف گروه تاریخ علوم پزشکی، مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی - طب اسلامی و مکمل، دانشکده طب ایرانی، دانشگاه علوم پزشکی ایران، تهران، ایران
ب گروه تاریخ علوم پزشکی، دانشکده سلامت و دین، دانشگاه علوم پزشکی قم، قم، ایران

چکیده

طبیبان دوره اسلامی (قرن ۴ تا ۷ هجری قمری) مالیخولیا را به عنوان یک اختلال مغزی معرفی کردند که در آن افکار و عقاید از مسیر طبیعی خود به سمت فساد و خوف می روند. این پژوهش به روش مطالعه کتابخانه ای انجام شده که در آن تعریف، انواع، سبب ها و علامت های انواع مالیخولیا براساس شرح این بیماری در کتاب های طبیبانی که در قرن ۴ تا ۷ ه ق فصلی اختصاصی در موضوع مالیخولیا داشتند، طبقه بندی و بیان شده است. در این پژوهش از کتاب های تألیفی طبیبان، رازی، کشکری، اخوینی بخاری، قمری، اهوازی، زهراوی، ابن سینا، جرجانی، بغدادی و ابن نفیس و همچنین از نرم افزار جامع نور و سایت های SID, Irandoc, Scopus, Google Scholar, Magiran, استفاده شده است. طبق نظر طبیبان این دوره، اختلال مالیخولیا به دلیل افزایش خلط سودای طبیعی یا غیرطبیعی در مغز و یا سایر اعضای بدن ایجاد می شود. این طبیبان بر همین اساس مالیخولیا را به انواع مالیخولیای مغزی و مالیخولیای مشارکتی تقسیم و برای هر نوع، اسباب و علائمی بیان کرده اند.

تاریخ دریافت: آبان ۱۴۰۱
تاریخ پذیرش: اردیبهشت ۱۴۰۲

کلیدواژه ها: اختلال افسردگی، تاریخ پزشکی، طب ایرانی

مقدمه

کلمه مالیخولیا، مُصَحَّف مَالْنَخُولِیا و مُعَرَّب Melancholia است، مرکب از Melanos به معنی «سیاه» و Chole به معنی «خلط» و در مجموع به معنای «خلط سیاه» است. در عربی به آن «المره السوداء» گویند و به انگلیسی Black bile معنی می شود (۱-۳).

طبیبان دوره اسلامی (قرن ۴ تا ۷ ه ق) براساس این که اختلال و بیماری در چه عضوی ایجاد شده است بیماری ها را طبقه بندی کرده اند. بیماری های مربوط به سر و مغز یکی از طبقه بندی های بیماری هاست که معمولاً در فصل نخستین مبحث بیماری شناسی در کتاب های این دوره آمده است. این طبیبان مالیخولیا را جزو مباحث مطرح شده در بیماری های مربوط به مغز و سر طبقه بندی کرده اند. عنوان مالیخولیا در اکثر کتاب های این دوره مطرح شده است و برخی از طبیبان فقط به نام بردن از مالیخولیا اکتفا کرده و برخی نیز آن را

به عنوان فصلی از فصول کتاب خود با تفصیل بیان کرده اند. محمد بن زکریای رازی در تقاسیم العلل، الحاوی فی الطب و المنصوری فی الطب، یعقوب کشکری در کُنْاش فی الطب، ربیع بن احمد اخوینی بخاری در هدایه المتعلمین فی الطب، حسن بن نوح قمری در کتاب التنویر، علی بن عباس اهوازی در کامل الصناعه الطبییه، ابوالقاسم خلف بن عباس زهراوی در التصریف لمن عجز عن التألیف، حسین بن عبدالله بن سینا در القانون فی الطب، اسماعیل بن حسن جرجانی در ذخیره خوارزمشاهی و خفی علایی، علی بن احمد بغدادی در المختارات فی الطب و ابن نفیس در الموجز فی الطب از طبیبانی هستند که در قرن ۴ تا ۷ ه ق در فصلی مجزا از کتاب تألیفی خود به شرح بیماری مالیخولیا پرداخته اند. در این پژوهش موضوع مالیخولیا در تعریف، انواع، سبب ها و علامت ها براساس دیدگاه و نظرات این طبیبان بررسی و طبقه بندی شده است.

مالیخولیا یک اختلال مغزی است که از دوران گذشته و امروزه، تعدادی از افراد جامعه به آن مبتلا بوده و هستند. با توجه به ماهیت این اختلال، این احتمال وجود دارد که بیمار نتواند مانند سایر اعضای جامعه به زندگی خویش در جامعه و در میان اعضای خانواده ادامه دهد. همین امر سبب می‌شود که نگاه عمیق‌تری به این اختلال داشته باشیم. هرچند مالیخولیا یکی از موضوع‌های مهم و گسترده‌ای است که طبیبان آن را در دوره اسلامی در کتاب‌های خود شرح داده‌اند، با این حال، امروزه به این موضوع توجه شایانی نشده است.

این پژوهش با روش مطالعه کتابخانه‌ای انجام شده است. برای انجام پژوهش حاضر از کتاب‌هایی استفاده شده که طبیبان دوره اسلامی از قرن چهارم تا هفتم هجری قمری، فصلی اختصاصی در موضوع مالیخولیا در اثر تألیفی خود داشتند. مطالب فیش‌برداری شده از نظرات محمدبن زکریای رازی، یعقوب کشکری، ربیع‌بن احمد اخوینی بخاری، حسن‌بن نوح قمری، علی‌بن عباس اهوازی، خلف‌بن عباس زهراوی، حسین‌بن عبدالله‌بن سینا، اسماعیل‌بن حسن جرجانی، علی‌بن احمد بغدادی و ابن‌نفیس به چند بخش در تعریف، انواع، سبب‌ها و علامت‌ها تقسیم‌بندی و بررسی و نظرات طبیبان این دوره در هر بخش، جمع‌بندی و طبقه‌بندی شده است. همچنین از نرم‌افزار جامع نور و سایت‌های معتبر از جمله پایگاه پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (IranDoc)، پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (SID)، بانک اطلاعات نشریات کشور (Magiran)، Google Scholar و Scopus استفاده شده است.

براساس منابع به‌جامانده از منابع طبی روفس افسوسی، طبیب یونانی در نیمه اول سده دوم میلادی، کتاب مستقلى در موضوع مالیخولیا نوشته است که متأسفانه متن یونانی این کتاب در دسترس نیست، اما براساس گفته اسحاق‌بن عمران می‌توان به وجود این کتاب پی برد. اسحاق‌بن عمران در مقدمه رساله‌اش با موضوع مالیخولیا نوشته است: «در میان آثار اوائل (یونانیان) درباره مالیخولیا، هیچ کتاب درخور توجهی ندیدم، جز کتاب روفس افسوسی». همچنین از پانزده نقل قول

محمدبن زکریای رازی در *الحاوی* نیز می‌توان به نظرات روفس در مالیخولیا پی برد؛ از جمله این که روفس اعتقاد داشت بین سن و استعداد ابتلا به مالیخولیا رابطه مستقیمی وجود دارد به‌طوری‌که هرچه سن انسان بالاتر رود خطر ابتلا به این بیماری بیشتر خواهد شد. اسحاق‌بن عمران بعد از روفس در قرن ۳هـ/ق، ۹م، طبیب دیگری است که در موضوع مالیخولیا رساله‌ای مستقل با عنوان *المقاله فی المالخولیا* تألیف کرده که به مدت ۶ قرن در دانشگاه‌های پزشکی اروپا تدریس شده و کنستانتین آفریقایی آن را به لاتینی ترجمه کرده است. اسحاق‌بن عمران در مقدمه این رساله در مورد ماهیت مالیخولیا بیان کرده است که کلمه مالیخولیا دلالت بر خود بیماری ندارد، بلکه به المره السودا (سبب این اختلال) دلالت دارد. بر همین اساس اسحاق‌بن عمران مالیخولیا را یک بیماری جسمی دانسته است که اثرات زیان‌بخشی بر روح و روان آدمی می‌گذارد (۷-۴).

تعریف مالیخولیا

طبیبان دوره اسلامی (قرن ۴ تا ۷هـ/ق) مالیخولیا را یکی از انواع اختلالات مغزی دانسته‌اند که در آن افکار و عقاید از مسیر طبیعی خود به سمت فساد و خوف می‌رود. براساس نظر این طبیبان، مالیخولیا اختلالی است که در آن عقل بدون تب، دچار آشفتگی می‌شود. این طبیبان، مالیخولیا را با «وسواس سوداوی»، «اختلاط عقل»، «ذهاب العقل»، «فساد افعال عقل»، «تشوش فکر» و «تشوش ظنون» و «جنون» توصیف کرده‌اند (جدول ۱) (۱۸-۸).

انواع مالیخولیا

با توجه به نظرات طبیبان دوره اسلامی (قرن ۴ تا ۷هـ/ق)، منشأ این اختلال مغزی یا در خود مغز است یا به مشارکت سایر اعضای بدن می‌باشد که بر روی مغز اثر می‌گذارند. این طبیبان علت مالیخولیا را افزایش خلط سودای طبیعی یا ناطیعی در بدن دانسته‌اند. چنانچه ماده مُسَبِّب (ایجادکننده) مالیخولیا در خود مغز باشد، به آن مالیخولیای مغزی و چنانچه ماده مسبب در کل بدن باشد به آن مالیخولیا به مشارکت کل بدن گویند. علاوه بر این، عامل ایجادکننده

جدول ۱. تعریف مالیخولیا توسط طبیبان دوره اسلامی (قرن ۴ تا ۷ هـ ق)

مؤلف	عنوان اثر	تعریف مالیخولیا	قرن (هـ ق)
محمد بن زکریای رازی	الحاوی فی الطب؛ المنصوری فی الطب	إنما هو تفزع و ظنون کاذبه... إنما هو یس و یصلحه الإکتار من الدم الجید الرطب (۸). إذا حدث بالإنسان أفكار رديئه لا معنی لها و غلب علیه مع ذلك الخوف و الحزن و الهم (۹).	۳ و ۴
یعقوب کشکری	کناش فی الطب	الداء المسمى بالیونانیة المالنخولیا و تفسیره الوسواس السوداوی و فی المرض المسمى بالیونانیة المانیة و تفسیره الجنون و هو الذی یكون مع الوسواس بله و قله کلام لمخالطة البلغم للمرأة السوداء و أفسد مواضع التخيل و الفكر و الذکر و منه صنف من فساد آلات الدماغ (۱۰).	۳ و ۴
ربیع بن احمد اخوینی بخاری	هدایه المتعلمین فی الطب	مالیخولیا ترسی بود بی معنی (۱۱).	۴
حسن بن نوح قمری	التنویر	لتغیر الظنون و الفكر عن المجرى الطبیعی الی الفساد و الی الخوف (۱۲).	۴
علی بن عباس اهوازی	کامل الصناعه الطبیه	المالنخولیا السوداوی: فهو اختلاط العقل من غیر حمی (۱۳).	۴
خلف بن عباس زهراوی	التصریف لمن عجز عن التألیف	المالیخولیا: هو فساد الذکر و ذهاب العقل (۱۴).	۴ و ۵
حسین بن عبدالله بن سینا	القانون فی الطب	مالنخولیا تغیر الظنون و الفكر عن المجرى الطبیعی الی الفساد و الی الخوف و الرذائ (۱۵).	۴ و ۵
اسماعیل بن حسن جرجانی	الأغراض الطبیبه و المباحث العلانیه	خداوند این علت همیشه بدانیش و ترسان و اندوه مند باشد بی سببی ظاهر (۱۶).	۵ و ۶
علی بن احمد بغدادی	المختارات فی الطب	هذه العله حدوثها عن الخلط السوداوی الطبیعی و غیر الطبیعی و غلبته علی البدن و مخالطته للدم و الروح الدماغی مخالطه توجب فیہ کدوره و ظلمه و برداً و یساً ینافی مزاج الروح فیفزع الإنسان و یتوحش و یفکر افکاراً رديئه (۱۷).	۶ و ۷
ابن نفیس	الموجز فی الطب	هو تشوش الفكر و الظنون الی الفساد و الخوف (۱۸).	۷

مالیخولیا می تواند به مشارکت اعضای مانند مراق، ماساریقا، طحال، معده و کبد باشد که به آن مالیخولیا به مشارکت سایر اعضا یا مالیخولیای مراقی گفته اند (جدول ۲). البته در مواردی مالیخولیای مراقی جزو مالیخولیا به مشارکت سایر اعضا طبقه بندی شده است مانند نظر علی بن عباس اهوازی در کامل الصناعه و در برخی موارد نیز مالیخولیا به مشارکت سایر اعضا جزو مالیخولیای مراقی طبقه بندی شده است مانند طبقه بندی مالیخولیا توسط علی بن احمد بغدادی در المختارات فی الطب.

محمد بن زکریای رازی، ربیع بن احمد بخاری، خلف بن عباس زهراوی، علی بن احمد بغدادی و ابن نفیس طبیبانی هستند که در این دوره به سه نوع مالیخولیای مغزی، مراقی و به مشارکت کل بدن اشاره کرده اند (۸، ۹، ۱۱، ۱۴، ۱۷، ۱۸). علی بن عباس اهوازی طبیبی است که در کامل الصناعه علاوه بر اشاره به انواع مالیخولیای فوق، به نوع دیگری از مالیخولیا با عنوان

خوف حزن اشاره کرده که به شرح دقیق آن نپرداخته است (۱۳). اسماعیل بن حسن جرجانی نیز در آثار تألیفی خود، دو نوع مالیخولیای مغزی و مراقی را بیان کرده و به نوع مالیخولیا به مشارکت کل بدن اشاره نکرده است (۱۶، ۲۰). حسین بن عبدالله بن سینا، مالیخولیای داخل مغز و خارج مغز را بیان کرده که نوع مغزی را مالیخولیای داخل مغز و نوع مراقی و به مشارکت کل بدن را زیرمجموعه مالیخولیای خارج مغز دانسته است (۱۵، ۲۱) و یعقوب کشکری و حسن بن نوح قمری از طبیبانی هستند که مالیخولیا را تقسیم بندی نکرده اند (۱۰، ۱۲).

الف) مالیخولیای مغزی

در این نوع مالیخولیا، محل سبب مالیخولیا (سودا) در خود مغز است، بدون این که علامت افزایش سودا در کل بدن وجود داشته باشد (۲۲، ۲۳). طبیبان دوره اسلامی (قرن ۴ تا ۷

هق) مالیخولیای نوع مغزی را در تقسیم‌بندی خود آورده‌اند، دسته‌بندی طبیبان نیست. از نظر ابن نفیس این نوع مالیخولیا برخلاف انواع دیگر مالیخولیا که در برخی از موارد جزو بدترین نوع از انواع مالیخولیاست (۱۸).

جدول ۲. دیدگاه طبیبان دوره اسلامی در «انواع مالیخولیا» (قرن ۴ تا ۷ هق)

مؤلف	اثر	انواع مالیخولیا	قرن (هق)
محمد بن زکریای رازی	تقسیم العلل	۱. مغزی ۲. کل بدن ۳. طحال و ماساریقا (مراقی)	۳ و ۴
ربیع بن احمد اخوینی بخاری	هدایه المتعلمین فی الطب	۱. مغزی ۲. مشارکتی تمام بدن ۳. مشارکتی طحال و ماساریقا (مراقی)	۴
علی بن عباس اهوازی	کامل الصناعات الطبیه	۱. مغزی ۲. مشارکت مغز با سایر اعضا: الف) مشارکتی معده و شراسیف (مراقی یا نافخ) ب) مشارکتی تمام بدن ۳. خوف و حزن	۴
خلف بن عباس زهراوی	التصریف لمن عجز عن التألیف	۱. مغزی ۲. مشارکتی: الف) به مشارکت کل بدن ب) به مشارکت بعضی اعضا (معده و شراسیف و مراق یا طحال)	۴ و ۵
حسین بن عبدالله بن سینا	القانون فی الطب	۱. داخل مغز (مغزی) ۲. خارج مغز (مشارکتی): الف) به مشارکت کل بدن ب) به مشارکت طحال ج) به مشارکت معده د) به مشارکت کبد ح) به مشارکت مراق (مراقی یا نافخ)	۴ و ۵
اسماعیل بن حسن جرجانی	ذخیره خوارزمشاهی	۱. مغزی ۲. به مشارکت عضوی دیگر مانند معده و سپرز (مراقی)	۵ و ۶
علی بن احمد بغدادی	المختارات فی الطب	۱. مغزی ۲. مراقی: الف) به مشارکت ماساریقا ب) به مشارکت مراق ج) به مشارکت طحال؛ د) به مشارکت معده ۳. کل بدن	۶ و ۷
ابن نفیس	الموجز فی الطب	۱. مغزی ۲. کل بدن ۳. به مشارکت مراق (مراقی)	۷

است (۱۸).

اسباب مالیخولیا

طیبیان دوره اسلامی (قرن ۴ تا ۷ ه‍.ق) برای هرکدام از انواع مالیخولیا (مغزی و مشارکتی) سبب‌های اختصاصی ذکر کرده‌اند. براساس نظر این طیبیان، سبب‌های مالیخولیا، خلط سودا و خشکی در مغز و بدن را افزایش می‌دهد. (جدول ۳). علی‌بن‌عباس اهوازی که در *کامل الصناعه* به مالیخولیای خوف و حزن اشاره کرده، علت این نوع مالیخولیا را خلط سودا و داخل شدن تاریکی و وحشت بر نفس و کدورت آن دانسته است (۱۳).

در این دوره حسین‌بن‌عبدالله‌بن‌سینا اولین طبیبی است که سبب قلبی را نیز مطرح کرده است و سوءمزاج سرد و خشک در قلب را یکی از اسباب ایجادکننده اختلال مالیخولیا دانسته و بعد از او نیز علی‌بن‌احمد بغدادی در *المختارات فی الطب* به این نکته اشاره کرده است (۱۵، ۱۷).

علائم مالیخولیا

طیبیان دوره اسلامی (قرن ۴ تا ۷ ه‍.ق) برای هریک از انواع مالیخولیا علائم‌های اختصاصی ذکر کرده‌اند. بیشترین توجه طیبیان این دوره در علامت مالیخولیای مغزی، لاغری در صورت و چشم‌های گودرفته، در مالیخولیای مراقی آروغ ترش و ورم مراق و نفخ شکم و در مالیخولیا به مشارکت کل بدن، لاغری و تیرگی در کل بدن و کثرت و سیاهی موی بدن است (جدول ۴).

اسماعیل‌بن‌حسن جرجانی طبیب قرن ۵ و ۶ ه‍.ق علائم‌های اختصاصی در انواع مالیخولیا را بیان نکرده است. یعقوب کشکری و حسن‌بن‌نوح قمری از طبیبانی هستند که به انواع مالیخولیا و به‌تبع آن به سبب‌ها و علائم‌های اختصاصی انواع مالیخولیا اشاره‌ای نکرده‌اند.

ب) مالیخولیای مراقی

به‌دلیل مشارکت «مراق» (عضله‌های شکم بالای صفاق) در این نوع مالیخولیا، به آن «مراقی» گفته شده است. به‌دلیل اینکه در این نوع مالیخولیا، مراق، دچار بادکردگی می‌شود علاوه بر «مراقی»، به مالیخولیای «نافخ» نیز خوانده شده است (۱۳، ۱۵، ۱۸). برخی از طیبیان، نوع مراقی را علاوه بر مشارکت «مراق»، به سایر اعضا مانند طحال، ماساریقا، معده، شراسیف و کبد نیز مشارک دانسته‌اند و این نوع مالیخولیا را به‌عنوان «مالیخولیا به مشارکت سایر اعضا» طبقه‌بندی کرده‌اند. در میان طیبیان این دوره، خلف‌بن‌عباس زهراوی در تقسیم‌بندی خود، نامی از مالیخولیای مراقی نبرده و مراق را جزو مالیخولیا به مشارکت بعضی اعضا آورده است.

ج) مالیخولیا به مشارکت کل بدن

در این نوع مالیخولیا، خلط سودا در کل بدن به‌جز مغز زیاد شده است و بخار حاصله از آن به‌سوی مغز متصاعد و مالیخولیا در شخص ایجاد می‌شود (۲۱). در میان طیبیان دوره اسلامی (قرن ۴ تا ۷ ه‍.ق)، محمدبن‌زکریای رازی، ربیع‌بن‌احمد بخاری، علی‌بن‌احمد بغدادی و ابن‌نفیس، این نوع مالیخولیا را به‌صورت گونه‌ای مستقل از انواع مالیخولیا ذکر کرده‌اند و علی‌بن‌عباس اهوازی، خلف‌بن‌عباس زهراوی و حسین‌بن‌عبدالله‌بن‌سینا، آن را زیرمجموعه‌ای از گونه مالیخولیای مشارکتی آورده‌اند. اسماعیل‌بن‌حسن جرجانی این‌گونه مالیخولیا را در کتاب *ذخیره خوارزمشاهی* جزو تقسیم‌بندی خود نیاورده و حسین‌بن‌عبدالله‌بن‌سینا این نوع مالیخولیا و مالیخولیای مراقی را جزو دسته خارج مغز آورده است.

از طیبیان این دوره، ابن‌نفیس بیان کرده است که مالیخولیا به مشارکت کل بدن، کم‌خطرتر نسبت به انواع دیگر مالیخولیا

جدول ۳. دیدگاه طبیبان دوره اسلامی در «سبب‌های مالیخولیا» (قرن ۴ تا ۷ ه‍.ق)

مؤلف	عنوان اثر	سبب‌های مالیخولیا	قرن (ه‍.ق)
محمد بن زکریای رازی	الحاوی فی الطب؛ تقاسیم العلل	۱. مغزی ۲. کل بدن ۳. مراقی سوختن خون در سر؛ خوردن داروهای گرم. سوختن خون در کل بدن؛ عادت به غذاهای سودازا مانند عدس و کلم و مانند اینها. ورزش نکردن.	۳ و ۴
ربیع بن احمد بخاری	ها/یه المتعلمین فی الطب	۱. مغزی ۲. مشارکتی تمام بدن ۳. مراقی ماندگی سودای سوخته در جوف‌های عروق مغز؛ بسیار بوییدن داروها و بوی‌های گرم. سودا در تمام بدن. بیان نشده است.	۴
علی بن عباس اهوازی	کامل الصناعه الطبیه	۱. مغزی ۲. مشارکتی مغز با سایر اعضا ۳. خوف و حزن غلبه مره سودا و جمع شدن خلط غلیظ سوداوی در مغز. الف) مراقی: رسیدن بخارات و خلط سوداوی از معده و شراسیف به مغز. ب) مشارکتی تمام بدن: رسیدن بخارات اخلاط سوخته به مغز. خلط سودا و کدورت نفس.	۴
خلف بن عباس زهراوی	التصریف لمن عجز عن التألیف	۱. مغزی ۲. مشارکتی مره سودای. الف) به مشارکت کل بدن: غذاهای تند سوزاننده خون. ب) به مشارکت بعضی اعضا: رسیدن بخار ردی اعضا به سر.	۴ و ۵
حسین بن عبدالله بن سینا	القانون فی الطب	۱. مغزی ۲. مشارکتی سوء مزاج سرد و خشک مغز بدون ماده یا با ماده. الف) کل بدن: غلبه خلط سوداوی در بدن؛ غذاهای سودازا. ب) مشارکت سایر اعضا: احتباس سودا در طحال. ورم گرم در معده. ورم در رحم. شدت حرارت کبد. انباشته شدن فضولات در مراق.	۴ و ۵
اسماعیل بن حسن جرجانی	ذخیره خوارزمشاهی	۱. مغزی ۲. مراقی تغییر مزاج مغز از خلط سوداوی. بیشتر آمدن سودا یا سودای ناطبیهی به معده و عدم قوت دافعه معده در دفع آن.	۵ و ۶
علی بن احمد بغدادی	المختارات فی الطب	۱. مغزی ۲. مراقی ۳. کل بدن افزایش سودا در مغز و غلبه خشکی در آن. افزایش خلط سودا در کبد یا طحال یا معده یا مراق و ماساریقا. غلبه سودای طبیعی و غیرطبیعی در کل بدن.	۶ و ۷
ابن نفیس	الموجز فی الطب	۱ و ۲. مغزی و کل بدن ۳. به مشارکت مراق خلط سودای طبیعی یا محترق با صفر. شدت حرارت کبد.	۷

جدول ۴. دیدگاه طبیبان دوره اسلامی در «علامت‌های مالیخولیا» (قرن ۴ تا ۷ ه‍.ق)

مؤلف	عنوان اثر	علامت‌های مالیخولیا	قرن (ه‍.ق)
محمد بن زکریا رازی	المنصوری فی الطب؛ تقاسیم العلیل	۱. مغزی ۲. کل بدن ۳. مراقی	۳ و ۴
ربیع بن احمد بخاری	هدایه المتعالمین فی الطب	۱. مغزی ۲. مشارکتی تمام بدن ۳. مراقی	۴
علی بن عباس اهوازی	کامل الصناعه الطبییه	۱. مغزی ۲. مشارکتی مغز با سایر اعضا ۳. خوف و حزن	۴
خلف بن عباس زهراوی	التصریف لمن عجز عن التألیف	۱. مغزی ۲. مشارکتی	۴ و ۵
حسین بن عبدالله بن سینا	القانون فی الطب	۱. مغزی ۲. مشارکتی	۴ و ۵
علی بن احمد بغدادی	المختارات فی الطب	۱. مغزی ۲. مراقی ۳. کل بدن	۶ و ۷
ابن نفیس	الموجز فی الطب	۱. مغزی ۲. کل بدن ۳. مراقی	۷

بحث و نتیجه گیری

مالیخولیا از منظر طبیبان دوره اسلامی یک اختلال مغزی است. این بیماری در کتاب‌های طبی دوره اسلامی در بخش مربوط به بیماری‌های سر و مغز طبقه‌بندی شده است. در این اختلال مغزی، افکار و عقاید از مسیر طبیعی خود به سمت فساد و خوف می‌روند. براساس تعریف طبیبان دوره اسلامی (قرن ۴ تا ۷ ه‍.ق) این بیماری با «وسواس سوداوی»، «اختلاط عقل»، «ذهاب العقل»، «فساد افعال عقل»، «تشوش فکر» و «تشوش ظنون» و «جنون» توصیف شده است. این طبیبان، افزایش خلط سودای طبیعی یا ناطیعی در مغز یا سایر اعضای بدن را عامل ایجاد مالیخولیا دانسته‌اند. در این دوره حسین بن عبدالله بن سینا، طبیب قرن ۴ و ۵ ه‍.ق، طبیبی است که به سبب قلبی به عنوان یکی از اسباب ایجادکننده مالیخولیا اشاره کرده است. طبیبان این دوره براساس سبب‌های بیماری و علامت‌های بیمار، مالیخولیا را به نوع مغزی، به مشارکت

کل بدن، مراقی یا به مشارکت سایر اعضا طبقه‌بندی کرده‌اند. علی بن عباس اهوازی طبیب قرن ۴ ه‍.ق تنها طبیبی است که در این دوره به نوع دیگری از مالیخولیا با عنوان مالیخولیای خوف و حزن اشاره کرده است، هرچند توضیح دقیقی در مورد آن نداده است. از نظر ابن نفیس طبیب قرن ۷ ه‍.ق مالیخولیای مغزی بدترین نوع مالیخولیا و مالیخولیا به مشارکت کل بدن، کم‌خطرتر نسبت به انواع دیگر مالیخولیا است. برخلاف مالیخولیای مشارکتی، مالیخولیای نوع مغزی در طبقه‌بندی تمام طبیبان این دوره آمده است. از مهم‌ترین علامت‌های مالیخولیای مغزی، لاغری صورت و چشم‌های گودرفته و در مالیخولیای مراقی نفخ شکم، ورم مراق و آروغ ترش و در مالیخولیا به مشارکت کل بدن، لاغری و تیرگی در کل بدن و کثرت و سیاهی موی بدن بیان شده است.

تضاد منافع

مقاله فاقد تضاد منافع است.

References:

1. Tabrizi MH (Burhan). *Burhan-i Qati*. Tehran: Nima; 2001. Vol.4. [In Persian].
2. Mohaghegh M. Melancholia disease in Islamic medicine. The Past and Future of Iranian Culture and Literature. 1998. [In Persian].
3. Avicenna. *Al-'Adwiya al-Qalbiyah*. Tehran: Nashr-e Ney; 2008. [In Persian].
4. Ullmann M. Islamic Medicine. Translated by Badrei F. Tehran: Toos Book Publisher; 2004. [In Persian].
5. Mitha K. Conceptualising and addressing mental disorders amongst Muslim communities: Approaches from the Islamic Golden Age. *Transcultural Psychiatry*. 2020 Dec;57(6):763-74.
6. Available at: URL: <https://www.ibna.ir/fa/tolidi/227443/> رساله‌های طبیبی پزشک بغدادی در راه بازار کتاب
7. Available at: URL: <https://cgie.org.ir/fa/article/235042/> اسحاق بن-عمران
8. Rhazes. *Al-Hawi fi al-Tibb* (The Liber Continens). Edited by Taimi HKh. Beirut: Dār Ihyā' al-Turāth al-Arabī; 2001. Vol.1. [In Arabic].
9. Rhazes. *Al-Mansouri fi al-Tibb*. Kuwait: The Arab League Educational, Cultural and Scientific Organization; 1987. [In Arabic].
10. Al-Kashkari Y. *Konnash fi al-Tibb*. Edited by Shiri A. Tehran: Iran University of Medical Sciences; 2007. [In Arabic].
11. Al-Akhawyni Bokhari R. *Hidayat al-Muta'allimin fi al-Tibb*. Mashhad: Ferdowsi University of Mashhad Press; 1992. [In Persian].
12. Al-Qumri al-Bukhari H. *Al-Tanwir fi al-Istilahat al-Tibbiyya*. Tehran: Research Institute for Islamic & Complementary Medicine, Iran University of Medical Sciences; 2008. [In Persian].
13. Haly Abbas. *Kāmil al-Sinā'a al-Tibbīya*. Qom: Jalal al-Din Publications; 2008. Vol.2. [In Arabic].
14. Al-Zahrawi Kh. *Al-Tasrif Liman 'Ajaz 'Aan al-Taleef*. Kuwait: Kuwait Foundation For The Advancement of Science; 2004. [In Arabic].
15. Avicenna. *Al-Qanun fi al-Tibb* (The Canon of Medicine). Beirut: Dār Ihyā' al-Turāth al-Arabī; 2005. Vol.2. [In Arabic].
16. Jurjani SI. *Al-Aghraḍ al-Tibbīyah wa al-Mabāhith al-Alāīyah*. Tehran: Iran Culture Foundation Publications; 1966. [In Persian].
17. Ibn Habal Baghdadi A. *Al-Mukhtārāt fi al-Tibb*. Hyderabad: Ottoman Encyclopedia; 1943. Vol.3. [In Arabic].
18. Ibn al-Nafis Al-Qarshi A. *Al-Mūjaz fi al-Tibb*. Beirut: Dar al-Mahajja al-Baydaa; 2002. [In Arabic].
19. Rhazes. *Taqasim al-'Ilal [Al-Taqsīm wa al-Tashjir]* (The Divisions of Diseases). Syria, Aleppo: The Arab Scientific Heritage in Aleppo; 1991. [In Arabic].
20. Jurjani SI. *Zakhireye Khwarazmshahi*. Qom: Institute of Natural Medicine Rehabilitation; 2012. [In Persian].
21. Avicenna. *Al-Qanun fi al-Tibb* (The Canon of Medicine). Tehran: Soroush Publications; 2010. Vol.3. [In Persian].
22. Al-Azdi A. *Kitab al-Ma'a*. Tehran: Research Institute for Islamic & Complementary Medicine, Iran University of Medical Sciences; 2008. Vol.2. [In Arabic].
23. Mohammadzadeh-Moghadam H, Kamalinejad M, Nazari M, Khajavi A, Akbari A, Mohammadpour A. Dr. Ahmadih's views and experiences on melancholy treatment; A comprehensive narrative review. *Internal Medicine Today, Gonabad University of Medical Sciences*. 2015; 21(4):43-50.

Melancholia and its historical investigation from the perspective of the physicians of the Islamic period (4-7 A.H.)

Mohammad Reza Rajabnejad^a, Metanat Seyfaie^{b*}

^aHistory of Medical Sciences Group, Research Institute for Islamic & Complementary Medicine, School of Persian Medicine, Iran University of Medical Sciences, Tehran, Iran

^bDepartment of History of Medical Sciences, School of Health and Religion, Qom University of Medical Sciences, Qom, Iran

Abstract:

Melancholia was introduced by physicians of the Islamic civilization period (4-7 A.H.) as a brain disorder in which thoughts and opinions change from their natural path towards corruption and fear. This research was a library study, investigating and classifying the definition, types, causes and symptoms of all types of melancholia based on the description of this disease in the books of physicians who had a special chapter on the subject of melancholia during 4th to 7th A.H.. Books authored by physicians including Rhazes, Kashkari, Akhawyni Bokhari, Qumri, Haly Abbas, Zahrawi, Avicenna, Jurjani, Baghdadi and Ibn al-Nafis as well as Noor Comprehensive Traditional Medicine Software and Irandoc, SID, MagIran, Google Scholar, Scopus databases were used to conduct this research. According to the physicians of this period, melancholia disorder is caused by the increase of normal or abnormal black bile in the brain or other body organs. Accordingly, these physicians have divided melancholia into types of cerebral melancholia and shared melancholia, and have described causes and symptoms for each type.

Keywords: Depressive disorder, History of Medicine, Persian Medicine

Corresponding Author: m.seyfaie1@gmail.com